

досліджуваних у ситуаціях фрустрації.

Для проведення формувального експерименту була розроблена та застосована на практиці спеціальна програма корекції поведінки, яка включала комплексну роботу з розвитку й корекції когнітивно-змістовних, емоційно-регулятивних і поведінкових складників поведінки розумово відсталих дітей. Основну увагу в процесі впровадження програми приділено виробленню в дітей умінь і навичок практичного застосування набутих ними відомостей про конструктивні шляхи розв'язання складних ситуацій у діяльності. Результати проведеного контрольного експерименту доводять, що за умови цілеспрямованої, систематичної роботи поведінка розумово відсталих дітей з часом корегується, що позитивно впливає на розвиток їх особистості в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мамайчук И.И. Психокоррекционные технологии для детей с проблемами в развитии / И.И. Мамайчук. – СПб.: Речь, 2004. – 400 с.
2. Синьов В.М. Психология розумово відсталої дитини: [підручник] / Синьов В.М., Матвєєва М.П., Хохліна О.П. – К.: Знання, 2008. - 359с.
3. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии / Е.В.Сидоренко. – СПб.: Питер, 1996. – 349 с.

УДК 376.016-056.36:502

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ В РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ПІДЛІТКІВ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ПРИ ВИВЧЕННІ ПРИРОДОЗНАВСТВА

Співак Я.О.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті розкрито теоретико-методичні засади формування в розумово відсталих підлітків екологічної культури при вивченні природознавства. Визначено структуру корекційних технологій, спрямованих на корекцію певної сфери дитини з особливими потребами, що містять управлінський та інформаційний компоненти. Виокремлено коло принципів, які регламентують процес формування екологічної культури вихованців допоміжної школи.

В статье раскрыты теоретико-методические основы формирования у умственно отсталых подростков экологической культуры при изучении естествознания. Определена структура коррекционных технологий, направленных на коррекцию определённой сферы ребёнка с особенностями в развитии, содержащие управленческий и информационный компоненты. Выделен круг принципов, которые регламентируют процесс формирования экологической культуры воспитанников вспомогательной школы.

Some theoretic-methodical foundations of the formation of the ecological culture with the intellectually backward teenagers in the process of studying natural science are revealed in the article. The structure of the correction technologies aimed at the improvement of particular sphere of a child with peculiarities in the development is defined; it contains both the managerial and the information components. The range of principles which define the process of forming the ecological culture with the auxiliary school pupils is outlined too.

Ключові слова: екологічна культура, корекційної-виховна технологія, розумово відсталі діти, управлінський компонент, інформаційний компонент.

Ключевые слова: экологическая культура, коррекционно-воспитательная технология, умственно отсталые дети, управленческий компонент, информационный компонент.

Key words: ecological culture, correction-educational technique, intellectually backward children, managerial component, information component.

Пошук людством шляхів духовного відродження та гармонії у стосунках з природою значно актуалізує проблему формування екологічної культури особистості й суспільства. Це особливо важливо в наш час, коли вирішення екологічних питань не можливо без світоглядних позицій, переоцінки діяльності людей по відношенню до природи.

У науковій теорії світосприймання людини й природи як єдиної космічної цілісності (за В.Вернадським) особливо очевидна необхідність формування у підростаючого покоління екологічної культури, що сприяє успішному проведенню заходів з охорони навколишнього середовища та розвитку дбайливого ставлення людей до життя в усіх його проявах як найвищої цінності. Кожна людина з дитинства повинна усвідомити, що природа – це джерело не тільки її фізичного та матеріального, але й духовного життя, у якому особистість керується ціннісними орієнтирами, готовністю до корисної творчої діяльності в суспільстві.

Вплив природного середовища на становлення особистості та її духовну культуру досліджували М.Бердяєв, В.Біблер, В.Вернадський, А.Гусейнов, Д.Лихачов, О.Лосєв, М.Мамардашвілі, О. і М.Рєрихи, Г.Сковорода, В.Соловйов, А.Швейтсер та ін. Роль екологічної культури в процесі формування особистості, значення екологічної освіти кожної людини розкривається в роботах Н.Бібік, С.Бородавкіна, А. Букіна, О.Вербицького, О.Захлебного, І.Зверєва, В.Ільченко, О.Плахотнік, І.Суравгіної, В.Сухомлинського, Г.Ткачук, В.Червонецького та ін.

Як засвідчив аналіз літератури, сутність екологічної культури набула обґрунтування у філософії та психології, однак як педагогічна проблема формування екологічної культури потребує подальшого вивчення. Особливо це стосується учнів спеціальної школи, а саме школярів з психофізичними порушеннями, зокрема з вадами розумового розвитку.

Проблемі екологічного виховання дітей з вадами розумового розвитку надавали особливого значення Г.Блеч, О.Граборов, Г.Дульнев, І.Єременко, Є.Ковальова, В.Постовська, В.Синьов, Л.Співак, Л.Стожок, І.Усвайська та ін. Проте у корекційній психопедагогіці недостатньо розкрито особливості формування екологічної культури учнів допоміжної школи, специфіку свідомого бачення ними природи та систему корекційно-виховної роботи з формування екологічної культури школярів на уроках природознавства, у взаємодії урочної та позаурочної роботи, сім'ї та школи тощо.

Аналіз навчальних програм допоміжної школи показав, що не повною мірою здійснюється інтеграційний підхід до природознавчих дисциплін у плані формування в школярів екологічної культури; нечітко визначена система екологічних понять, що мають опанувати школярі; відсутні міжпредметні взаємозв'язки між природознавством та географією, трудовим навчанням, образотворчим мистецтвом та ін.

Різномасштабний аналіз наукової, навчальної та методичної літератури, а також проведений констатувальний експеримент уможливили виокремлення основних теоретико-методичних засад корекційно-виховної технології формування в розумово відсталих підлітків екологічної культури.

Згідно із результатами досліджень науковців щодо сутності та структури корекційних технологій (Л. Аксьонова, Т. Богданова, О. Гаврилов, І. Дмитрієва, М. Жигорєва, Г. Коберник, В. Липа, Н. Ліфінцева, О. Ляшенко, М. Матвєєва, С. Миронова, В. Синьов, О. Хохліна, Н. Ялпаєва та ін.), вони спрямовані на корекцію певної сфери дитини з особливими потребами і з обов'язковістю містять управлінський та інформаційний компоненти, що так само включають певні принципи, методи, положення, засади викладання матеріалу, з одного боку, та зміст і обсяг знань, умінь і навичок, що підлягають засвоєнню з певного навчального предмета, послідовність їх вивчення за роками навчання тощо – з іншого.

Зважаючи на спрямованість нашої експериментальної технології на формування екологічної культури, що належить до сфери виховання розумово відсталих учнів, доцільною її дефініцією, на нашу думку, буде «корекційно-виховна технологія», а повною назвою – «корекційно-виховна технологія формування в розумово відсталих учнів екологічної культури» (КВТФЕК).

Управлінський компонент КВТФЕК становить собою органічний взаємозв'язок складників її теоретико-методичних засад. Базовими стрижнями КВТФЕК, які обумовлюють наявність, зміст та роль усіх інших, більш часткових її компонентів, є корекційно-методичні принципи побудови і впровадження КВТФЕК та аспекти формування в розумово відсталих підлітків екологічної культури.

Основними аспектами формування в розумово відсталих учнів екологічної культури, на нашу думку, мають стати загальноовізані складники цього особистісного утворення: когнітивний (пізнавальний), емоційно-аксіологічний, діяльнісний (поведінковий). Визначаючи сутність цих складників екологічної культури в розумово відсталих підлітків, ми наслідували основні наукові узагальнення вітчизняних та зарубіжних дослідників у галузі екологічного виховання як у загальноосвітніх, так і в спеціальних навчальних закладах (П. Агаларова, С. Алексєєв, Г. Глухова, І. Гребеннікова, С. Дмитрієв, Н. Пустовіт, О. Пруцакова, І. Трофимов, С. Шмалей та ін.).

Когнітивний аспект формування в розумово відсталих учнів екологічної культури сам по собі не має корекційно-виховного спрямування, оскільки лише вказує на необхідність подання учням спеціальних шкіл певного обсягу екологічних відомостей, як-от: екологія як наука, роль екології в житті людини, екологічна небезпека, екологічна катастрофа, екологічна вихованість, екологічна культура тощо. Вочевидь, що без опанування цих найперших змістових категорій у галузі екології будь-яке виховання в цьому напрямі видається складним і навіть неможливим. Лише певний обсяг екологічних знань, тобто реалізація когнітивного аспекту формування в розумово відсталих підлітків екологічної культури, уможлиблює роботу педагога в інших аспектах цього особистісного утворення.

Реалізація когнітивного аспекту напряму залежить від інформаційного складника КВТФЕК, його продуманості, відповідності основним принципам укладання корекційних систем навчання й виховання, вимогам до екологізації викладання предметів природознавчого циклу. За дотримання цих умов отримані розумово відсталими підлітками знання сприятимуть корекції й розвитку їхніх психічних функцій, спонукатимуть їх до самовдосконалення, сприймання Природи як неоціненного скарбу, тимчасово даного нам у користування, стимулюватимуть екологічно грамотну поведінку тощо.

У процесі експериментально-дослідної роботи ми користувалися такими етапами інтеграції екологічних знань у структуру екологічної культури особистості розумово відсталого підлітка:

- накопичення базового рівня екологічних знань (5 – 6-й класи спеціальної школи);
- інтеграція знань у структуру свідомості та світогляду (6 – 8-й класи спеціальної школи);
- природоохоронна діяльність на основі екологічних імперативів свідомості і світогляду (7 – 9-й класи спеціальної школи).

Для реалізації когнітивного аспекту, крім суто пізнавальних (екологічні повідомлення, екологічні бесіди, перегляд мультимедійних презентацій екологічного змісту та ін.), у процесі експериментальної роботи ми застосовували і практично-пізнавальні форми роботи на уроках та в позаурочний час, під час яких розумово відсталі підлітки різного віку з майже однаковим інтересом та задоволенням виконували екологічні спостереження й порівняння (реальні чи віртуальні), аналізували пропонувані екологічні ситуації (як позитивного, так і алармістського змісту), засвоювали основні постулати саногенного мислення (віднаходили в собі красиве, розумне, вчилися любити себе за це; у жодному випадку не злитися на себе; сприймати світ природи і реалістично, і художньо; довіряти Природі; думати самому, як допомогти собі і Природі загалом тощо), брали посильну участь у застосуванні Case-методу, побудові дерева рішень, садотерапії і т.п.

Емоційно-ціннісний аспект формування в розумово відсталих підлітків екологічної культури ґрунтувався на

положенні: для того, щоб екологічна культура втілювалася в екологічну компетентність, тобто набула практичної реалізації, вона має зачіпати сферу почуттів розумово відсталого учня, спонукати його до переживання, і через це увійти до системи домінуючих його особистісних потреб, установок, ціннісних орієнтацій.

Відповідно до цього теоретичного положення, у розробленій КВТФЕК емоційно-ціннісний компонент мав такі напрями реалізації:

- викликання емоційного переживання, співпереживання (позитивного та негативного характеру) розумово відсталого дитини щодо явищ природи, подій у природі та ін.;
- демонстрація переваг «здорового» навколишнього середовища за допомогою чуттєвих задоволень від спілкування з об'єктами природи (ароматерапія, гідротерапія, геліотерапія, таласотерапія та ін.);
- естетизація спілкування з природними явищами, речовинами, матеріалами тощо;
- інтеграція природних явищ з різними видами мистецтва, вербалізація та порівняння почуттів, що виникають при цьому;
- тлумачення власних ціннісних установок щодо об'єктів природи, порівняння їх зі зразковими, обґрунтування і т.п.

Виходячи із того, що привласнення учнем екологічних норм відбувається на основі позитивних зв'язків між знаннями та почуттями і емоціями, ми намагалися формувати непрагматичне ставлення особистості розумово відсталого підлітка до природи як до цінності, незалежно від можливості чи неможливості практичного використання її об'єктів. При цьому ми враховували результати досліджень екопсихологів щодо закономірних вікових змін у ставленні до природи в молодшому, середньому та старшому підлітковому віці за нормального розвитку і переконалися, що аналогічні особливості характерні і для розумово відсталих учнів, але із певним запізненням.

Так, у молодшому підлітковому віці (5 – 7-й класи) розумово відсталі учні повторюють особливості ставлення до природи молодших школярів, які розвиваються нормально: домінує когнітивний компонент, хоча його роль до 7 класу знижується, а збільшується частка практичного й учинкового складників. Таким чином, характерним для молодшого підліткового віку розумово відсталих учнів можна вважати когнітивний суб'єктно-непрагматичний тип суб'єктивного ставлення до природи.

Указані особливості були вирішальними під час побудови системи реалізації емоційно-аксіологічного компонента для учнів 5 – 7-х класів, яка включала такі форми організації навчальної та позанавчальної діяльності: емпатійне сприймання об'єктів природи та природних явищ, емоційні повідомлення учнів, перегляд відеофрагментів екологічної тематики позитивного та негативного змісту, слухання звуків природи, ототожнення себе з природними об'єктами чи речовинами, передача власних переживань при цьому, різноманітні види арттерапії та ін.

Середній підлітковий вік (8 – 9-й класи) розумово відсталих учнів при цьому можна характеризувати як досить сприятливий для цілеспрямованого формування екологічної свідомості, оскільки вони сприймають природу суб'єктивно, як живу істоту, ще наявний натуральний пізнавальний інтерес до світу природи. Загалом цей вік є періодом учинкового суб'єктно-непрагматичного типу суб'єктивного ставлення до природи. Таким він переважно і залишається до кінця шкільного навчання в спеціальній школі.

Ураховуючи ці особливості, ми пропонували середнім підліткам такі форми становлення емоційно-аксіологічного компонента їхньої екологічної культури: емоційно-ціннісний аналіз пропонованого екологічного матеріалу, природотерапію в різних її видах, але здебільшого фітотерапію, терапію кімнатними рослинами, аеротерапію, геліотерапію, гідротерапію. Деяко менше, у вигляді окремих елементів-включень у експериментальній системі застосовувалися глинотерапія, фанготерапія (лікування гряздю), псаммотерапія (лікування піском), літотерапія (лікування камінням), металотерапія. У зв'язку із застосуванням методу саногенного мислення широкого вжитку набували також овочетерапія, фруктотерапія, ягодотерапія тощо.

У аспекті нашого дослідження цікавим нетрадиційним методом формування емоційно-аксіологічного складника екологічної культури розумово відсталих підлітків виявилася рефлексія, що її основні різновиди описала Т. Неретіна: асоціативна рефлексія (наприклад, порівняйте свій стан із прогнозом погоди, опишіть його); творча (покажіть пантомімою, мімікою, скульптурою тощо, наскільки корисною була для вас сьогодні інформація); художня (намалюйте свій емоційний стан, своє ставлення до об'єкта природи); тематична рефлексія (опишіть своє ставлення до вивченої теми) та ін.

Крім цих різновидів, задля формування емоційно-аксіологічного компонента екологічної культури розумово відсталих підлітків ми обирали доступні для них, на наш погляд, інтерактивні методи і прийоми, спрямовані на колективне чи індивідуальне осмислення пропонованих екологічних ситуацій, дилем, проблем: «Акваріум», «Мікрофон», «Метод ПРЕС», «Коло ідей», а також ігрові методи.

Старший підлітковий вік розумово відсталих школярів наше дослідження не охоплювало, однак деякі, характерні для цього віку педагогічні форми впливу на ставлення звичайних дітей до природи, ми включали в КВТФЕК як для розумово відсталих учнів молодшого підліткового, так і середнього підліткового віку. Зокрема це стосувалося таких форм роботи: естетизація природних об'єктів, аналогії між вітальними проявами природи та людини, жологічне колекціонування (пташине пір'я, насіння рослин, фотографії об'єктів природи тощо), використання «модельних» природних об'єктів, що можуть викликають симпатію в дітей цього віку (хижакі, плазуни, ящірки-дракони тощо).

Поведінково-діяльнісний аспект формування екологічної культури розумово відсталих підлітків своєрідним чином узагальнював роботу педагога за програмою КВТФЕК і ілюстрував її результативність, оскільки саме в поведінці людини в природному середовищі відбиваються і екологічні знання, і набуті риси екологічного світогляду, емоційного сприймання природи як ціннісного компонента свідомості, і сформованість у результаті активної екологічної позиції.

Під час формування діяльнісного компонента екологічної культури розумово відсталих підлітків ми застосували

переважно практичні форми організації педагогічної взаємодії. Вагому роль при цьому відігравали екологічний тренінг; екологічні екскурсії; організація, відвідування та підтримування екологічної стежки; екологічні десанти, експедиції; жологічне колекціонування; активні види робіт у межах арттерапії, психотерапії, природотерапії; метод жетонів; прийом «вживання в ситуацію» з екологічним навантаженням і вимогою особистого розв'язання пропонованої екологічної проблеми.

Серед інтерактивних форм роботи на уроках природознавства та в позаурочний час ми вважали за доцільне подавати учням такі: ротаційні трійки, «Навчаючи – вчуся», екологічні імітації, рольові ігри екологічної тематики. Інформаційно-комунікаційні технології в цьому випадку реалізовувалися за допомогою застосування інтерактивних плакатів та інтерактивних кросвордів, які учні розв'язували колективно чи індивідуально, але в усній формі, а учитель за допомогою мультимедійного проектора та ноутбука вводив у електронний засіб навчання.

Отже, робота в трьох основних аспектах формування екологічної культури розумово відсталих підлітків проводилася системно і взаємопов'язано, одні й ті ж методи і прийоми роботи «працювали» одночасно в декількох напрямках: і подавали певну екологічну інформацію, і викликали емпатійне ставлення до природних об'єктів, і показували прийомні поведінки та діяльності в природі. Водночас формування кожного з компонентів екологічної культури розумово відсталих підлітків мало свої закономірності і переважно спрямовувалося на формування чи-то екологічного світогляду, чи-то екологічної свідомості, чи-то активної екологічної позиції учнів спеціальних шкіл.

Основні корекційно-методичні принципи КВТФЕК було сформульовано у результаті дослідження нормативних підвалин екологічної освіти та виховання учнів у сучасній освітній системі України, науково-методичної літератури з проблем екологізації навчально-виховного процесу загальноосвітніх та спеціальних шкіл, з урахуванням основних набутків вітчизняної історичної спадщини з питань природоохоронного виховання учнів, а також корекційних психопедагогічних і методичних закономірностей навчання й виховання розумово відсталих підлітків.

Таким чином, намагаючись поєднати основні положення екологізації освіти та принципи корекційного навчання й виховання, ми виокремили коло принципів, що мали регламентувати процес формування в розумово відсталих підлітків екологічної культури:

1. Принцип постійного взаємозв'язку в реалізації управлінського та інформаційного компонентів КВТФЕК, взаємовпливу всіх її складників.
 2. Принцип міждисциплінарності в побудові корекційно-виховної технології формування екологічної культури розумово відсталих підлітків.
 3. Принцип екологічного підходу до формування екологічної культури розумово відсталих підлітків.
 4. Принцип безперервності й комплексності корекційно-виховного процесу формування екологічної культури розумово відсталих підлітків.
 5. Принцип єдності діагностики й корекції під час становлення в учнів спеціальних шкіл екологічної культури.
 6. Діяльнісний принцип – практико-орієнтований підхід до формування в розумово відсталих підлітків екологічної культури.
 7. Принцип урахування віково-психологічних новоутворень та особливостей підліткового віку розумово відсталих учнів під час формування їхньої екологічної культури.
 8. Принцип взаємозв'язку у застосуванні методів та прийомів психолого-педагогічного впливу на становлення в розумово відсталих підлітків екологічної культури.
 9. Глобально-регіонально-красназнавчий принцип становлення екологічної культури розумово відсталих підлітків.
 10. Принцип активного залучення найближчого соціального оточення дитини до участі в корекційно-виховній роботі.
- Виокремлені корекційно-методичні принципи побудови і впровадження КВТФЕК становлять собою найзагальніші закономірності добору змісту, його структурування, методичні особливості запровадження експериментальної технології і так чи інакше відбиваються надалі в усіх компонентах та складниках КВТФЕК. У межах реалізації цих принципів та аспектів формування в розумово відсталих підлітків екологічної культури знаходили відображення сформульовані на основі аналізу наукової літератури філософські засади формування екологічної культури, психологічні вимоги до організації цього процесу, корекційно-виховні та методичні положення КВТФЕК.

СПИСОК ВИКОРСИТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондарь В.И. Экологическая направленность учебно-воспитательной работы в школе // Экология: проблемы образования и воспитания. – Ч. 1. – Переяслав-Хмельницький, 1990. – С. 13-15.
2. Дмитрієва І.В. Естетичне виховання розумово відсталих дітей / Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: Підручник. – Частина 2. Навчання і виховання дітей. Розділ 12. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С.197 – 218.
3. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: навчальний посібник / С.П. Миронова. – Кам'янець-Подільський державний університет, 2008. – 204 с.
4. Синьов В.М. Визначення методологічних принципів досліджень в галузі корекційної педагогіки // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – Сер. 19: Корекційна педагогіка та психологія. – К.: НАУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – Вип.11 – С. 3-8.